

УДК 339.543:94(4)

**МИТНО-ПОДАТКОВІ ВІДНОСИНИ НА БОСПОРІ РИМСЬКОЇ ДОБИ:
ВИБРАНІ ДЖЕРЕЛА ТА КОМЕНТАРІ****К. М. Колесников****(Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ)**

Запропоновано комплекс найвідоміших історичних джерел з історії митних відносин у Боспорі Кіммерійському – наймогутнішій державі Північно-Східного Причорномор'я в епоху римського домінування в регіоні. Реальну джерельну базу історії митних відносин представлено переважно вибраними епіграфічними та наративними джерелами. Розглянуто можливості побудови задовільної моделі історії митних відносин на північному узбережжі Чорного моря в давнину. Методи: історичний та логічний, порівняльний, ретроспективний, хронологічний, реконструкції та моделювання, формулярно-дипломатичний аналіз. Як основа для побудови моделі історії митних відносин використовуються історичні джерела Боспору I ст. до н. е. – IV ст. н. е. Наведені джерела дозволяють реконструювати історію митно-податкових відносин на Боспорі римської доби. Низку джерел вперше перекладено українською мовою. Усі джерела супроводжуються коментарем укладача. Практичне значення: викладання навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах освіти. Створення надійного фундаменту для подальшого вивчення об'єкта досліджень.

Ключові слова: митно-податкові відносини; Північне Причорномор'я; Боспор; Рим; римська епоха; епіграфічні джерела; будівельні написи; наративні джерела.

This work presents the main historical sources on the history of customs relations in the Bosphorus Cimmerian – the main powerful state of the North-Eastern Black Sea Region under Roman rule. The real source base of the history of customs relations consists mainly of elected epigraphic and narrative sources. The possibilities of constructing the satisfactory model of customs relations' history in the northern coast of the Black Sea region in the Ancient time are examined in this article. Methods: a historical and logical, comparative, retrospective, chronological, reconstruction and modeling, formulary and diplomatic analysis. Historical sources of Bosphorus dating from I century B. C. – IV century A. D. are used as the basis of constructing this model. These sources allow reconstructing the history of customs and tax administration in Bosphorus Kingdom during the Roman age. Some sources for the first time translated into Ukrainian. All sources are accompanied by a commentary. The practical significance: training and teaching of academic disciplines in higher education. This article creates a solid foundation for further study of the research object.

Key words: customs and tax relations; North Black Sea Region; Bosphorus; Rome; Roman period; epigraphic sources; building inscriptions; narrative sources.

Постановка проблеми. Особливість реальної джерельної бази історії митних відносин у Північному Причорномор'ї античної доби – мозаїчність, фрагментарність і дискретність. Це викликано тим, що збереглися лише поодинокі різноманітні історичні джерела, між якими існують великі хронологічні та географічні розриви¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом другої половини XIX – першої третини XX ст. було закладено надійний джерелознавчо-історіографічний базис античної історії Північного Причорномор'я, безпосереднє звернення до якого досі дозволяє фахівцю зміцнювати арсенал власних досліджень. Величезне значення мають систематизовані публікації епіграфічних пам'яток і наративних джерел: "Написи Тіри, Ольвії, Херсонесу Таврійського, що

© К. М. Колесников, 2014

¹ Колесников К. М. Специфіка джерельної бази історії митних відносин в античних державах Північного Причорномор'я // Грані. – 2007. – № 5 (55). – С. 3–6.

розташовані між Дунаєм і Боспорським царством...”, які вийшли у двох виданнях чотиритомної серії “Античні написи північного узбережжя Понту Евксинського: грецькі і латинські” за редакцією В. В. Латишева між 1885 і 1916 рр.²; “Збірник грецьких написів християнських часів із Південної Росії” В. В. Латишева, що побачив світ у Санкт-Петербурзі 1896 р.³; “Scythica et Caucasica” – зібрання фрагментів грецьких і римських авторів, опубліковане на межі XIX–XX ст. разом із коментарями і паралельними російськими перекладами⁴... Незаперечну вагу мав початок регулярних археологічних розкопок у Херсонесі, Ольвії та Боспорі, завдяки яким неухильно розширюється реальна джерельна база, з’являються цікаві гіпотези щодо окремих питань історії античного Понту. 1939 р. Б. Н. Граков видав у “Віснику стародавньої історії” комплекс давньогрецьких написів і повідомлень до історії Північного Причорномор’я, взятих із багатьох малодоступних закордонних епіграфічних видань⁵. Видані тексти мали переклади та супроводжувалися розлогіми коментарями. У другій половині 1960-х – на початку 1980-х рр. вийшли друком відразу декілька великих збірок епіграфічних пам’яток, які не тільки узагальнювали дореволюційні та післяреволюційні публікації джерел, але й містили нові, щойно запроваджені до наукового обігу матеріали. Це, зокрема: “Корпус боспорських написів” за редакцією В. В. Струве, М. Н. Тихомирова, В. Ф. Гайдукевича, А. І. Доватура, Д. П. Каллістова, Т. Н. Книпович (1965)⁶. У 1990–2000 рр. з’являються регулярні, хоч і поодинокі публікації новознайдених та реконструйованих епіграфічних джерел, що поповнюють північнопонтійський лапідарій.

Мета статті – зведення і тематичне коментування джерел з історії митно-податкових відносин на Боспорі – наймогутнішому та єдиному торговельно-економічному центрі всього Північно-Східного Причорномор’я римської доби.

Хронологічні межі друкованих пам’яток охоплюють I ст. до н. е. – IV ст. н. е., що повною мірою відповідає хронології так званої римської доби, розпочати яку в історії Причорномор’я можна не тільки від часу встановлення реального контролю Риму над Чорноморським узбережжям, а також і від часу виявлення реальної зацікавленості Республіки в північнопонтійських справах. У середині – другій половині III ст. імперія, з огляду на необхідність подолання реальної небезпеки дунайським кордонам у ході так званих Готських (Скіфських) війн, змушена була тимчасово знехтувати увагою до північнопричорноморських теренів, але потреба в ній для самого регіону не зникла.

Виклад основного матеріалу. Всі джерела в публікації поділяються на епіграфічні та наративні. Серед останніх наведено фрагменти оповідання “Александр, або лжепророк” Лукіана Самосатського, “Нової історії” Зосими та “Діянь” (“Римської історії”) Амміана Марцелліна. Епіграфічні пам’ятки поділено на приватноправові документи, написи громадського характеру та будівельні написи.

² Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini : Graecae et Latinae / Ed. by V. V. Latyshev. – Vol. I–IV. – Petropoli : Acad. Sci. Petropol., 1916 (Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae, aliorum locorum a Danubio usque ad regnum Bosporanum. Iussu et impensis Societatis Archaeologicae Imperii Russici. Edidit Basilius Latyshev. Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini : Graecae et Latinae. – Vol. I–IV. – Petropoli : Acad. Sci. Petropol., MDCCCLXXXV, MDCCCCI, MCMXVI (1885, 1901, 1916). – VIII + 224 p. ; X + 359 p., ill. ; XII + 594 p., 4 tab., ill.).

³ Латишев В. В. Сборник греческих надписей христианских времен из Южной России. – СПб. : Тип. Имп. акад. наук, 1896. – 143 с. + 13 табл.

⁴ Scythica et Caucasica. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе / собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев. – Т. I : Греческие писатели. – Вып. 1–3. – СПб. : Тип. Имп. акад. наук, 1890–1900. – VIII + 946 с. + 1 карта ; Т. II : Латинские писатели. – Вып. 1–2. – СПб. : Тип. Имп. акад. наук, 1904–1906. – I + 454 с. + 1 карта.

⁵ Граков Б. Н. Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // ВДИ. – 1939. – № 3. – С. 231–316.

⁶ Корпус боспорских надписей / под ред. В. В. Струве, М. Н. Тихомирова, В. Ф. Гайдукевича и др. – М. ; Л. : Наука, 1965. – 951 с.

Приватноправові ділові написи

СПИСОК ВНЕСКІВ НА ТОРГОВЕ ПІДПРИЄМСТВО

Фрагмент напису синього мармуру, обламаний з усіх боків. Знайдений у передмісті м. Родоса Неоморе в першій половині XIX ст. Початок I ст. до н. е.

IG, XII, I, 11, Hiller von Gärtingen

...касарієць... боспорянин... ..онот кізикінець – п'ятсот, Меніпп, гієр...иміт – п'ятсот, Стратон, син Стратона, – п'ятсот, Андронік, син Асклепіада – тисячу; Євбій амастрієць, якому дано право проживання, за свого сина...⁷

Граков Б. Н. Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // ВДИ. – 1939. – № 3. – С. 287–288. – № 59.

Написи громадського характеру

СПИСОК ІМЕН ІЗ ГОРГІППІЇ

Нижня частина мармурової стели зі списком імен, що зберігся частково. У списку після патронімів стоять крапки або ж посади конкретних осіб. Шрифт схожий зі шрифтами інших горгіппійських написів часів Савромата II, у тому числі напису фіасу навклерів. Більшість імен зустрічається в написах кінця II – початку III ст.

<...> Гай, син Фарнакіона, начальник фіску <...>⁸.

Кругликова И. Т. Новые эпитафические памятники из Горгииппии // ВДИ. – 1967. – № 2. – С. 193–196. – № 9.

НАПИС ФІАСУ НАВКЛЕРІВ

Шість уламків плити з білого мармуру. Знайдені в Анапі. За характером письма напис належить до другої половини II – початку III ст.

⁷ На думку Б. Н. Гракова, документ важливий тим, що зазначає різних осіб, лише троє з яких – родосці, серед іноземців трапляються імена трьох мешканців узбережжя Чорного моря: двоє – з Малої Азії, кізикінець та амастрієць, один – боспорець. Амастрієць уже отримав право епідамії, право постійного проживання, останній ступінь до родоського громадянства. Гіллер фон Герtringер зараховує напис до грошових каталогів. Числівники жіночого роду, використані в написі, можуть свідчити про те, що грошові внески робилися в драхмах. Рівномірність і кратність цих внесків (троє вносять п'ятсот, а один – тисячу) вказують не на пожертвування в який-небудь храм, а на внесок у якусь спільну справу. Зміст напису може бути присвячений операції названих осіб між собою або внеском на покупку за договором, що укладений між цими особами та якоюсь невідомою нам стороною. Оскільки головним предметом вивезення з Родосу в Причорномор'я в епоху еллінізму було вино, згадані в написі особи могли бути експортерами вина, що вносили заставу чи плату за вино, яке вивозили. Це цілком імовірно, оскільки серед них переважають іноземці, а суми досить великі, щоб бути оплатою саме за цей достатньо дорогий товар. Непрямі дані (перевезення при торговому фрахті суден до 3000 амфор вина на одному кораблі (Dem., XXXV) або вивезення з Родосу по 500 амфор відразу, про що свідчить склад винних амфор у стародавній пристані поблизу Вілланова та Іалісос на Родосі) доводять, що в особах нашого напису можна бачити об'єднання купців, які вносять гроші за вино для експорту і згуртувалися для цього в компанію.

⁸ Посада ὁ ἐλί τῶν φεῖσκῶν, пов'язана з фіском (fiscus), тобто з царською або міською скарбницею, згадується на Боспорі вперше. Напис цікавий для вивчення організації фінансового управління, тому що з нього ми вперше дізнаємося про існування на Боспорі фіску в II–III ст.

Нехай щастить!

За царювання царя Тіберія Юлія Савромата, люблячого цезаря та люблячого римлян, благочестивого <...> року <...> місяця Даїсія⁹. Богу Посейдону за царя Савромата, сина великого царя Реметалка, фіас навклерів¹⁰ установив статуї та відновив від фундаменту храм¹¹, за що цар ушанував бога і фіас, дарувавши звільнення від мита¹² для тисячі артаб¹³. Фіасити на чолі з жерцем Афенодором, сином Селевка, намісником царства, й синагогом Мойродором, сином Неокла, намісником Горгіппії, та фронтистами Коссусом, сином Атта, сином Коссуса, і Фарнаком, сином Нуменія, скарбником священних сум¹⁴. Фіасити: Панталеонт, син Фарнака, стратег; Мойродор, син Фарнака, стратег; Мойродор, син Атамаза, стратег; Хрестіон, син Папа; Макарій, син Афенодора <...> відповідальний за передачу мит на відкуп¹⁵; Гаган <...> відповідальний за передачу мит на відкуп; Аспург <...> відповідальний за передачу мит на відкуп; <...> син Афенодора <...>; Хрестіон, син <...>; Ерот, син Нуменія; <...> син Дінатона; Заззус, син <...>; Поф, син <...>; Афенодор, син Неокла; Сармат, син <...>; <...> син Панталеонта; Кофін, син Атта <...>; Поф, син Атта; Спартакіон, син Агафа; <...> Міріск, син Хреста; Неока, син Нуменія; Сармат, син Кодора; Міріск (?)..

Корпус боспорских надписей /
отв. ред. В. В. Струве. – М. ; Л. : Наука, 1965. – № 1134. – С. 665–668.

ПОСТАМЕНТ ПАМ'ЯТНИКА ЗЕВСУ ТА ГЕРІ

Постамент із білого мармуру, на лицьовій та бокових сторонах увінчаний карнизом. На лицьовій стороні (А) під карнизом рельєф – два бюсти у фас, між ними колона; нижче напис. Написи вирізьблено також на бокових сторонах, лівій (Б) і правій (В). Знайдений

⁹ Місяць названо на честь Діоніса. В етолійському календарі місяць Діонісії відповідає квітню–травню, у македонському календарі місяць Дайенос, або Десій, – це травень–червень.

¹⁰ Θέατος ναύκληρος, союз корабельників (судновласників), релігійна організація досить характерного для еллінів типу, в яку, судячи з напису, крім значних торговців, входили вищі сановники царства. На чолі союзу стояли два вищі сановники царства – намісник царської резиденції, він же жрець фіасу, та намісник Горгіппії (звідки походить напис), він же голова (синагог) фіасу.

¹¹ Між іншим, напис свідчить про існування в Горгіппії культу Посейдона, де вшановувалась (КБН, 1115) ще й Афродіта Навархіда (судноначальниця), якій у Пантікапеї (КБН, 30) поклонялись разом із Посейдоном Сосинієм (рятівником кораблів).

¹² Навколо трактування цього місця напису виникла суперечка, зумовлена неповною збереженістю тексту. Існують три основні позиції: за В. В. Латишевим, [εἶσ]αγώγιον – ввізне мито; дар царя – звільнення від нього тисячі артаб хліба, що ввозилися в гавань членами фіасу; за М. І. Ростовцевим, боспорський цар “ушанував бога і фіас” сплатою членського внеску натурою на відновлення храму як член горгіппійського релігійного союзу, подібно до всіх інших членів (Ростовцев М. И. Социально-экономическая история Римской империи, 565, 14); за С. О. Жебельовим, ключовий термін тут відновлюється як [εἶσ]αγώγιον, з чого випливає, що йдеться про вивіз мито, від якого звільнявся відповідний експортний вантаж хліба, заощаджена ж сума спрямовувалася на реконструкцію храму; сам базилевс не був членом фіасу, лише його покровителем.

¹³ У постанові, найвірогідніше, йдеться про поширену в римський час єгипетську артабу (άρταβών), рівну 3,5 римським модіям, що становить близько 29 літрів. Тоді 1000 артаб – це близько 29 т зерна. Якщо ж на Боспорі була поширена мідійська артаба, що відповідала аттичному медимну пізньої системи, то 1000 артаб – це 58 т.

¹⁴ Скарбник священних сум, або священний економ (господарник, казначей), ἱερῶν οἰκονόμος, керував фінансовими справами фіасу.

¹⁵ Εὐκκλίων οἰκονόμος – назва державної посади, що, виходячи зі значення делоського терміна III ст. до н. е. εὐκκλία τέλη (податі, які щорічно здавалися на відкуп), може бути також перекладена як економ (казначей) відкупів. Боспорські відкупні економи належали до верхів чиновної ієрархії царства.

1843 р. у Керчі на Біржовій площі, в 60 кроках від моря, ліворуч від стародавнього молу. За характером письма, а також виходячи з імен, що згадуються, 70-ті рр. III ст.

А

Нехай щастить! ¹⁶

У царювання царя Тіберія Юлія Тейрана, люблячий цезаря та люблячий римлян ¹⁷, благочестивого, поставили цей пам'ятник богам небесним, Зевсові Рятівнику і Гері Рятівниці ¹⁸, за перемогу та довголіття царя Тейрана і цариці Елії аристокліти своїм богам та благодійникам за жерця Юлія Хофарна, сина Афродисія, колишнього ¹⁹ лохага, та інші аристокліти: Менестрат, син Госемфлія (?), намісник царства та намісник Феодосії ²⁰; Фанн, син Сакла, хіліарх та начальник аспургіан; Фанн, син Агафуса, головний секретар; Харитон, син Нікефора, лохаг; Фідан, син Феангела, колишній політарх; Лиман, син Фіда, політарх; Евій, син Менестрата; Ерот, син Радамасія, колишній начальник звітної частини.

Б

Психаріон, син Сога, начальник звітної частини ²¹; Психаріон, син Геракліда; Лазен, син Ен...; Бадак, син Менестрата; Фадінам, <...>; Барбаріон, син Мевака (?); Гіє <...>; Александр, син Александра, колишній начальник пінакіді ²² (?); Фебант (?), син Менестрата; Папій, син Хофарна; Хофарн, син Хофарна; Антисфен, син Посидея; Бан (?), син Деметрія; Фадіус, син Памфіла; Поф, син Мени; Менестрат, син Зенона; Феодосій, син Си...; Барбар, син Феофіла; Менестрат, син Менестрата; секретар; Іодас, син Бардана... (*йшла назва посади, пов'язаної з іменем Перісада*); Гераклід, син Хофарна (?); Діагор, син Макарія; Арістіон, син Пантакла; Тітіон, син Мирона; Стратонік, син Ардариска (?); а також ті, хто здійснив щомісячне жертвоприношення: Маркіан, син Патерія; <...>, син Ардариска (?); Арістіон (?), син Пофа; Зенон...; <...>, син Паппа; Ардарак, син Самбіона; <...>, син Самбіона; Мосхас, <...>; <...> Фі..., син Маста; Ев... Лісікрат... Алкім... Гермон... Басиліск, син Філіппа (?).

В

...син Евія; <...>; <...> син Агафа; Деметрій <...> Каллісф...; Фіант (?)<...> син Ардарака; Алкім, син Антонія (?); <...> син Самбіона; <...>, син Деметрія; <...> Зенон, син

¹⁶ Традиційна форма вітання початкового протоколу офіційних грецьких документів *Αγαθῆι τύχηι* дослівно перекладається “Доброї долі!”, у російськомовних перекладах переважно використовуються “В добрый час!” та “На доброе счастье!”.

¹⁷ Вираз *φιλοκαίσαρος καὶ φιλορωμαίου* у російськомовних перекладах традиційно подається як “друг цезаря и друг римлян” і тлумачиться як свого роду титул.

¹⁸ Культ Зевса і Гері Рятівників засвідчений на Боспорі вже в I ст. н. е. в написі 82 р. (КБН, 76).

¹⁹ Згадка в написі поряд із нинішніми колишніми управлінцями, на думку одних фахівців, свідчить про збереження в монархічному пізньоантичному Боспорі певних полісних традицій. На думку інших спеціалістів, це є демонстрацією своєрідної солідарності панівного класу, значну частину якого було відсторонено від справ після якихось внутрішніх смут у державі в період та після готських війн, адже для звичайної ротації представників керівного складу в написі згадано занадто велику кількість “відставників”.

²⁰ “Ὁ ἐπὶ τῆς βασιλείας καὶ ἐπὶ τῆς Θεοδοσίας – одна з вищих посад Боспорського царства пізньоантичної доби. Під царством (царською резиденцією) розуміється або столичний Пантікапей, і тоді питання про якість його полісне самоврядування просто знімається, або особисті володіння монарха, так би мовити, його домен.

²¹ Посада чиновника *ὁ ἐπὶ τῶν λόγων*, в руки якого надходили різноманітні державні прибутки, в тому числі від митних зборів, уподібнюється В. Ф. Гайдукевичем сучасному міністрові фінансів.

²² Назва посади *ἐπ[ὶ τῆς π]νακ(ίδος)* відновлена В. В. Латишевим приблизно, досі її зміст не до кінця зрозумілий.

Менестрата; Радамій (?), син Самбіона; Ардар, син Евія; Персіон, син Персіона; Ісл..., син Деметрія; Моккус, син Діонісія; <...>; Дад, син Стратона (?); Ант, син Папія; Ні..., син Калуса; Гелій, син Дікіл <...>; Феофіл, син Гемі...; Філагаф <...>; Каллісфен, син Нікона (?); Папон, син Феофіла; <...> Елій <...>; Пагад (?), син Діонісія; <...> і Деметрій <...>; Фадій <...>, син Деметрія; Біон, син Біона. Молодші: <...> Котіус, син Елея; Діонісій...

Корпус боспорських надписей /
отв. ред. В. В. Струве. – М. ; Л. : Наука, 1965. – № 36. – С. 38–43.

Будівельні написи

НАПИС ЦАРЯ ДУПТУНА

Плита з білого мармуру, лівий нижній кут обламаний. Знайдена в Керчі, в жовтні 1888 р., на розі Воронцовської вулиці та Предтеченської площі, у дворі будинку, що належав Томазіні. Шрифт відповідає пізньому часові. Хрести, вирізані на початку 1-го і 2-го рядків, указують на християнський час. В. В. Латишев датував напис не раніше IV ст.

Нехай щастить!

За царя Тіберія Юлія Дуптуна²³ благочестивого²⁴, люблячого цезаря і люблячого римлян, збудована ця вежа за епарха²⁵ Ісгудія й коміта²⁶ Опадина, завідувача пінакіді²⁷, та за протевона (?)²⁸ <...>, сина Сеавага, та за куратора (?)²⁹ робіт <...> місяця Горпієя...³⁰

Корпус боспорських надписей /
отв. ред. В. В. Струве. – М. ; Л. : Наука, 1965. – С. 74–75. – № 67.

Наративні джерела

ЛУКІАН САМОСАТСЬКИЙ³¹
АЛЕКСАНДР, АБО ЛЖЕПРОРОК
Друга половина II ст. н. е., після 180 р.
Luc. Alex., 57, SC, р. 544

57. Висадивши нас в Егіалах³², <...> *кормчий* вирушив у зворотну дорогу. Тут я зустрів проїжджих боспорських послів, які прямували від царя Євпатора³³ до Віфінії зі вста-

²³ Ім'я царя Т. Ю. Дуптуна досі нам не відомо ані з наративних, ані з епіграфічних, ані з нумізматичних джерел.

²⁴ У 3-му рядкові епітет *εὐσεβούς* стоїть раніше інших епітетів, тоді як у давніших написах він ставився завжди останнім; тут він використаний у християнському значенні.

²⁵ Посада *ὁ ἐπαρχος* зовсім не згадується в інших боспорських написах, але зустрічається у Візантії.

²⁶ Згадок про посаду *κόμης* в інших боспорських написах також немає; у Візантії *κόμης* без додань з'являється не раніше Константина I.

²⁷ *Ὁ ἐπί τῆς πινάκιδος* – начальник (завідувач) пінакіді, особистий секретар царя.

²⁸ *Πρωτεύωντος* – “найперший” (рос. пер.: “первенствующий”), почесний епітет (титул) або урядова посада.

²⁹ В. В. Латишев вважає цього урядовця – епімелета (*ἐπιμελητής*), тобто “куратора” – не магістратом, а наглядачем за роботами; спостереження за роботами, пов'язане з певною відповідальністю, могло являти собою урядове доручення, отже, бути функцією екстраординарної магістратури.

³⁰ Існує думка пов'язати напис із 699 р. б. е. = 402 р. н. е.; *Γορπιάος* – вересень.

³¹ Знаменитий сатирик, народився приблизно 125 р. у Самосатах, головному місті сирійської області Коммагена на Свфраті, багато мандрував, довго жив в Афінах і помер у глибокій старості в Єгипті. Найбільший розквіт таланту припав на часи Антонінів.

³² Містечко у Пафлагонії.

³³ Царював десь у 153/4–173 рр.

новленою щорічною даниною, пояснив їм небезпеку, що нам загрозувала, та завдяки їх люб'язності був прийнятий на корабель і благополучно прибув в Амастриду.

Scythica et Caucasica.

Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе / сост. В. В. Латышев. – Т. I : Греческие писатели. – СПб. : Тип. Имп. акад. наук, 1890. – С. 544.

ЗОСИМ³⁴

НОВА ІСТОРІЯ

Друга половина V ст. н. е., між 450 та 502 рр.

Zosim, I, 31, 1–3, SC, p. 790

31. (...) Борани спробували навіть переправитися в Азію і легко влаштували це завдяки мешканцям Боспору, які швидше через страх, ніж через симпатію дали їм судна та показали шлях під час переправи. (2) Доки у них були царі, які отримували владу у спадщину від батька до сина, то внаслідок дружби з римлянами, правильно зорганізованих торговельних зносин і дарів, котрі щороку давали їм імператори, вони постійно стримували скіфів, які прагнули переправитися в Азію. (3) Коли ж зі зникненням царського роду на чолі проводу опинилися негідні й лихі люди, вони дали скіфам прохід через Боспор в Азію, переправивши їх на власних суднах, які вони взяли назад і повернулися додому.

Scythica et Caucasica.

Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе / сост. В. В. Латышев. – Т. I : Греческие писатели. – СПб. : Тип. Имп. акад. наук, 1890. – С. 790.

АММІАН МАРЦЕЛЛІН³⁵

РИМСЬКА ІСТОРІЯ

Друга половина IV ст. н. е., після 363 р.

Amm. Marc., XXII, 7, 10, SC, II, p. 324

7, 10. [У 362 р. до імператора Юліана] звідусіль швидше, ніж зазвичай, з'їжджалися посольства: народи з-за Тигру і вірмени волали про мир <...> з півночі та з далеких країв, якими впадає в море Фасіс, від боспорців та інших перед тим невідомих народів відряджалися посольства з проханням, щоб їм дозволили жити мирно в межах рідних земель, сплачуючи щорічну звичайну данину³⁶.

Scythica et Caucasica.

Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе / сост. В. В. Латышев. – Т. II : Латинские писатели. – СПб. : Тип. Имп. акад. наук, 1906. – С. 324.

³⁴ Автор твору “Історія νέα” в шести книгах, написаного десь між 450 та 502 рр., що містив загальний нарис історії до 270 р. (I, 1–35) та детальний виклад історії 270–410 рр.

³⁵ Антіохійський грек зі знатної родини, народився близько 330 р., у 354–363 рр. перебував на римській військовій службі. Автор твору “Res Gestae” (“Діяння”) в 31 книзі, написаного десь між 363 р. та кінцем IV ст., що містив розповідь про події з 96 до 378 рр., перші 13 книг не збереглися, книги з 14-ї до 31-ї викладають римську історію 353–378 рр.

³⁶ На думку Ю. А. Кулаковського (1906), років за сорок до Юліана на Боспорі припинилася царська династія, внаслідок чого зносини з імперією могли припинитися.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Інформаційний потенціал наведених джерел далеко не рівнозначний, проте кожне з них дозволяє хоча б на невеликий крок наблизитися до виконання складного завдання дослідження історії митно-податкових відносин на півночі римського Понту. Слід зазначити, що в римську добу такий важливий для митно-податкових відносин різновид джерел, як проксенічні декрети, котрі надавали іноземним громадянам митні та інші вагомні привілеї, вже давно не існував на Боспорі. Зникнення цього джерела традиційно пояснювалося в історіографії перетворенням проксенії упродовж елліністичного і римського періодів на суто почесні формальні нагороди, не потрібні в умовах монархічного ладу. Отже, в давньогрецьких полісних державах проксенії втратили зовнішньоекономічні та консульсько-дипломатичні функції, які були дуже важливими впродовж архаїчного і класичного періодів, а на монархічному Боспорі зникли ще в попередню елліністичну добу.

До речі, у східних містах Римської імперії, як зазначав ще Т. Моммзен, проксенії зникли за раннього принципату, оскільки було заборонено сам інститут проксенії³⁷.

Умовні скорочення:

Amm. Marc.	<i>Амміан Марцеллін</i> . Римська історія (Res Gestae)
Dem.	<i>Демосфен</i> . Промови
IG	Inscriptiones Graecae / Hiller von Gärtingen. – Berolini
Luc., Alex.	<i>Луціан Самостатський</i> . Александр, або лжепророк
SC	Scythica et Caucasica. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе
Zosim	<i>Зосим</i> . Нова історія (Ἰστορία νέα)
КБН	Корпус боспорских надписей
ВДИ	Вестник древней истории. М.

³⁷ Моммзен Т. История Рима. – Том пятый. Провинции от Цезаря до Диоклетиана. Кн. 8. – М. : АСТ ; Фолио, 2002. – С. 260.